

Onderduikers en verzetslieden in Breukelen

Henk J. van Es

Griftenstein 19, 3621 XJ Breukelen

Over onderduik en verzet in Breukelen zijn thans eveneens nog wat aanvullende verhalen te vertellen.

Eerste maatregelen tegen de joden

De eersten die te maken kregen met vervolging door de Duitse bezettingsmacht waren de joden. Vijf jaar geleden vermeldde ik het ontslag van de in Breukelen wonende keurmeester Simon van Zuiden in november 1940. Dit berustte op het rechtstreeks uit Den Haag verordonneerde ontslag van alle joodse ambtenaren. Het oudste document in het Breukelse gemeente-archief over maatregelen tegen de joden is van 1 maart 1941. Maar daarvoor was al meer gebeurd. Reeds op 31 juli 1940 werd het ritueel slachten verboden, zogenaamd ter vermijding van het kwellen van dieren. Op 25 oktober 1940 werd een aangifteplicht van ondernemingen ingevoerd, die de bezetter er van op de hoogte bracht welke bedrijven joods eigendom waren. In januari 1941 werd joden de toegang tot bioscopen en theaters ontzegd. Op 10 januari werd een verordening van kracht die de aanmeldingsplicht regelde van "personen van geheel of gedeeltelijk joodschen bloede". Op hun persoonsbewijzen moest een J worden aangebracht.¹

Het zwembad De Meent

Toen in 1930 in Breukelen het zwembad De Meent was geopend,² werden de heer A.J. Stiling en zijn vrouw P. Bosch daar benoemd als badmeesters. Gedurende de zomermaanden woonden en werkten zij in Breukelen, de overige acht maanden hadden zij hun werk in het overdekte bad Ozebi aan de Biltstraat te Utrecht. In Breukelen werden ze al spoedig zeer gewaardeerd en door de bezoekers van het bad aangesproken met "badjo" en "tante Nel".

Ook in de oorlogsjaren kwam de Breukelse jeugd graag naar het zwembad. Daar kwamen echter tevens Duitse soldaten van het veldpostkantoor, dat eerst in gebouw Salvatori op het Kerkplein en later op het erf bij de gebroeders Van Stam aan de Markt was ondergebracht. Zij waren al wat ouder en oorlogsmoe, maar moesten tweemaal per week naar het zwembad. Daar kregen ze les van een jonge officier, die altijd een herdershond bij zich

had.³ De meeste soldaten konden niet zwemmen, maar moesten toch van de hoge duikplank springen. Volgens Yde Hoomstra deden ze dat met angst in hun ogen. Wanneer ze dreigden te zinken, werden ze door de officier weer naar de kant getrokken met de beugel van de reddingshaak, maar daarbij nog wel enkele keren kopje-onder geduwd. Na de les dook de officier zelf ook altijd in het water om enkele slagen te zwemmen. Op een dag echter volgde de speelse herdershond hem en duwde zijn baas bij herhaling onder water. De officier kreeg het benauwd en riep om hulp. De soldaten, die zich op het gazon aan de noordkant van het bad stonden aan te kleden, bleven echter een andere kant uitkijken. Met veel moeite wist de officier toch nog de kant te bereiken. Badmeester Stiling sloot voortaan het bad als die Duitsers er waren, want hij vond zoiets voor de Breukelaars niet om aan te zien.

Yde Hoomstra kwam veel in het zwembad, waar hij had leren zwemmen en daarna ook leerde zeilen. Toen omstreeks 1943 Duitse militairen daar boten vorderden om op de plas te gaan zeilen, vroeg de badjo aan Yde om een wat moeilijk manoeuvreerbaar jacht voor hen te besturen. De Duitsers werden bang toen de boot op de plas wel erg schuin ging liggen. Ze klampten zich vast en wilden zo gauw mogelijk terug. Yde voer echter door naar de overkant en ging daar pas overstag om naar het zwembad terug te varen. Eenmaal aan de wal verdwenen ze en kwamen niet meer terug. Een Duitser die de zeilboot van een arts uit Breukeleveen had gevorderd, vroeg aan Yde hem daarin zeilles te geven. Dat gebeurde; toen die Duitser werd overgeplaatst, heeft Yde de boot teruggebracht naar de eigenaar.

Onderduikers op en rondom het zwembad De Meent

In de zomer van 1944 ging Yde vaak naar de gebroeders Van Reen, die halverwege het trekgat in een ark woonden. Het waren joodse Amsterdammers die al voor de oorlog met hun vader aan de Scheen kwamen. Zij waren daar ondergedoken. Yde kwam er graag omdat hij hun zeilboot mocht gebruiken. 's Avonds voer hij soms met hen naar Het Witte Huis in Nieuw-Loosdrecht, waar veel on-

Afb. 1. Tante Nel en Kees Vervat als melkers voor boer Van Hienen (foto uit de collectie van mevrouw P. Stilting-Bosch, geschonken aan en opgenomen in Foto-archief Historische Kring Breukelen).

derduikers kwamen om wat te drinken. Als er echter uit Oud-Loosdrecht gewaarschuwd werd dat de Duitse patrouilleboten op pad waren gegaan, was het op de steiger een hevig gedrang van vluchtende mensen, die zo vlug mogelijk in hun bootjes wilden komen. Voor de gebroeders Van Reen is het altijd goed afgelopen, want Yde kende de plassen en wist heel wat schuilplekken om buiten het bereik van de Duitse zoeklichten te blijven.

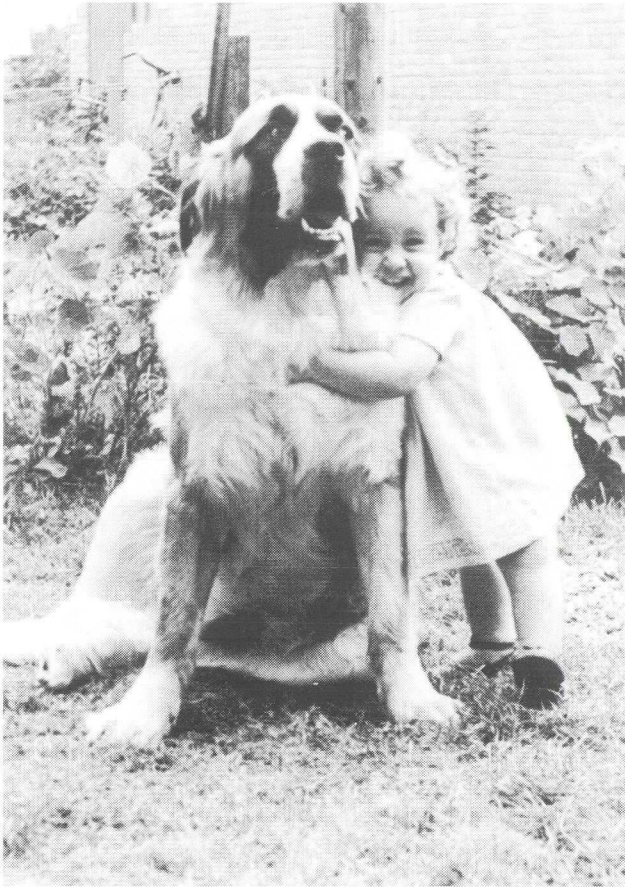
Een enkeling viel het op dat Bob van Reen niet bang was. Hij ging rustig naar het dorp om inkopen te doen, onder andere bij kruidenier Calveen in de Herenstraat. Voor de aan de Scheendijk ondergedoken kunstschilder Roes verkocht hij wel eens schilderijen, bijvoorbeeld aan Luc Mur een "Visser in Volendams kostuum". Mevrouw Stilting wantrouwde Bob nadat ze had gezien hoe beleefd een Duitse soldaat hem op de Laan van Gunterstein liet passeren, nadat hij zijn papieren had gecontroleerd. Dat haar vermoeden juist was, bleek kort na de oorlog toen Bob in Kampen werd gearresteerd wegens spionage voor de Duitsers.⁴

De familie Stilting woonde in Utrecht op de hoek van de Poortstraat en de Biltstraat. Ook gedurende de oorlog werkten zij in het winterseizoen als badmeesters in Ozebi. Ze hielden daar niet alleen toezicht, maar gaven ook zwemlessen en deden veel aan waterpolo en reddend zwemmen. Daardoor kenden ze veel sportmensen in Utrecht, die later ook wel naar Breukelen kwamen. 's Morgens om zeven uur zwom altijd een vaste groep heren in Ozebi. Daarbij waren de pastoor van de parochie uit de Biltstraat, de directeur van het Academisch ziekenhuis, een kaakchirurg, een tandtechniker en slager Vringer. Verschillenden van hen hadden een zeilboot in Breukelen liggen en doken daar onder,

toen in de oorlog hun de grond in Utrecht te warm onder de voeten werd. Ze sliepen in hun boten of hadden een onderkomen gevonden in het magazijn van het zwembad. Dat was met hooibalen en gestikte dekens ingericht als schuilplaats.

Op den duur kookte tante Nel voor twaalf onderduikers. Omwille van de voedselvoorziening was ze "boerin" geworden, want samen met Kees Vervat, die daar ondergedoken was, molk ze de koeien van boer H. van Hienen die bij het zwembad liepen (zie Afbeelding 1). Van Hienen, die aan het Zandpad woonde, beloofde hen met één liter melk per dag. In 1944 werd het steeds moeilijker om aan voedsel te komen. Als belangrijkste ingrediënten voor de warme maaltijd gebruikte tante Nel toen aardappelschillen, kool- en bietenbladeren, die ze bij volkstuinders aan de Scheen haalde. Toen slager Vringer enige tijd op het abattoir in Utrecht werkte, wist hij nog wel eens wat vlees naar Breukelen te smokkelen. Tegen het einde van 1944 was dat niet meer mogelijk en offerde hij zijn eigen sint-bernardshond voor het kerstdiner van tante Nel en haar twaalf onderduikers. Toen hij het vlees naar het zwembad in Breukelen bracht, zei Vringer dat het kalfsvlees was. Tante Nel kocht voor veel geld nog wat aardappels, groente en cacao en bereidde een heerlijk feestmaal met chocoladepudding als nagerecht. Op de achterkant van de foto van Vringers dochtertje met de hond (Afbeelding 2) schreef zij later: "Deze hond werd opgeofferd om de twaalf onderduikers eens lekker te laten eten. Arme hond, niemand wist het, maar wij hadden in jaren niet zo gesmuld."

Ook Breukelse jongens doken onder in de buurt van het zwembad. Barteld Hoornstra bivakkeerde

Afb. 2. Het dochtertje van slager Vringer met de hond die in 1944 bij het kerstdiner van tante Nel en haar onderduikers als kalfsvlees werd opgediend (foto uit de collectie van mevrouw P. Stilting-Bosch, geschonken aan en opgenomen in Foto-archief Historische Kring Breukelen).

met zijn vrienden Frans van Dam, Wim Pfeiffer, Jan van Schaik en Kees Vervat enkele maanden in een stalen kajuitjacht, dat in een trekpat ten noorden van de Meent lag afgemeerd. Het jacht was eigendom van de directeur van een Utrechtse zuivel-fabriek en was alleen met een roeiboort te bereiken. Yde Hoornstra bracht hen later over het ijs eten. Hij was klein van stuk en werd daardoor voor veel jonger aangezien dan hij was. De Duitsers hebben hem nooit aangehouden en naar zijn persoonsbewijs gevraagd. In de hongerwinter kon hij ongehinderd met een sleetje over de Laan van Gunterstein naar de plassen gaan om proviand bij zijn ondergedoken broer te brengen. Toen het slapen in de ijzeren boot te koud werd en de dekens aan de wand vastvroren, verhuisden de jongens naar "De Kieviet", een leegstaand huisje ten zuiden van het zwembad. Je kon daar komen via het zwembad en enkele percelen van de familie Quarles van Ufford. Als er razzia's

dreigden stonden de jongens om de beurt op wacht. Hun schuilplaats werd echter niet bezocht. De onderduikers brachten de avonden vaak op het zwembad door bij de familie Stilting.⁵

Toen de Kriegsmarine in 1945 niet meer patrouilleerde, betrokken Breukelse onderduikers weer het zomerhuis "De Piet" van dokter De Snoo. Dat lag aan het eind van de Meent op de hoek van de Kalverstraat en was dus gemakkelijk te voet te bereiken. In een speelhuysje aan de noordkant van de Meent zaten toen twee zonen van een hoogleraar uit Delft. Toen Yde Hoornstra van hen hoorde dat ze enkele keren per week via de Scheen naar de pastoor in Maarssen liepen om brood te halen, wees hij hun de weg naar een vertrouwd adres in Breukelen.

Eind april 1945 heeft Yde met een twintigtal andere Breukelaars langs de Kastanjelaan van Gunterstein nog schuttersputten gegraven om de notabelen uit Breukelen die op het kasteel Loenersloot als gijzelaar waren vastgezet, weer vrij te krijgen. Dat is gelukt, want op 1 mei kwamen die weer thuis.⁶

Zeeverkenners

Na de oorlog heeft Yde zijn zeilervaring kunnen inbrengen bij de zeeverkenners, waarvan hij de leiding kreeg. Hun troephuis was de zolder van de openbare lagere school aan de Eendrachtlaan, waar ook de landverkenners onder leiding van Jo Hueting bijeenkwamen.

Het hoofd van deze school wilde de padvindders geen sleutel geven en daarom moesten zij aan de achterzijde van het gebouw via een ladder en de goot naar de dakkapel klimmen om hun zolder te bereiken. Postbode J.G. Dijkers, die tussen de school en garage Roeleveld woonde, vond dat levensgevaarlijk en bracht het op 2 september 1946 ter sprake in de gemeenteraad waar hij deel van uitmaakte. In november 1946 kwam er bij B&W een prijsopgave van f 215 binnen voor een houten buitentrapp. Het besluit de trap naar de dakkapel te laten maken viel op 21 november 1946.

Toen er kort daarna brand in de school ontstond, kregen de padvindders daar, naar later bleek ten onrechte, de schuld van. Op 17 januari 1947 werd een deskundige aangewezen, die de herstelschade aan de school vaststelde op f 4130. Op 8 april 1947 werd de zolder weer aan de padvindders verhuurd,⁷ maar de zeeverkenners hadden hun groep toen al opgeheven, omdat de uitrusting verloren was gegaan. Een deel daarvan, halsdoeken, veldflessen, potten en pannen, hadden ze in 1946 via miss M. Salomon uit Brooklyn⁸ ontvangen (zie Afbeelding 3). De zeeverkenners hadden in 1946 geen eigen boten; daar kon zelfs de districtscommissaris uit Utrecht geen verandering in brengen. Die commissaris was Johan Bodegraven, later bekend als "aartsbedelaar" bij financiële acties voor goede doelen door de NCRV-radio. Als de Breukelse zeeverkenners bij het zwembad kampeerden, mochten ze echter vaak gebruik maken van de tweemaster die Kees de Haas uit de Dannestraat daar had liggen.

Afb. 3. Zeeverkenner op de zolder van de openbare lagere school demonstreren de uit Brooklyn ontvangen uitrustingsstukken. V.l.n.r. Bart Lodder, Yde Hoornstra en Marinus Broekhuizen. (Foto uit de collectie van de heer Y. Hoornstra, geschonken aan en opgenomen in Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

Verzetwerk door de Binnenlandse Strijdkrachten

In het herdenkingsnummer uit 1995⁹ heb ik de sabotagepoging en schietpartij beschreven van een groep Breukelse BS-ers op de Straatweg bij Over-Holland. Aan een soortgelijke poging op de Straatweg ten zuiden van Nijenrode wijdde ik slechts twee regels en verwees daarbij naar het artikel uit 1990 van de heer J.A. van den Berg.¹⁰ De heer Johan Dolman, die als BS-er aan deze actie heeft deelgenomen, wees mij op de onvolledigheid van dit verslag en vertelde mij uitvoerig over zijn ervaringen in die nacht.¹¹

De Binnenlandse Strijdkrachten hadden in september 1944 na de luchtlandingen bij Amhem de opdracht gekregen Duitse transporten in de richting van dit front te hinderen. De commandanten van de Breukelse BS, Piet Kroon en Lou Quarles van Ufford, maakten dat najaar op kasteel Gunterstein afspraken met hun pelotonscommandanten over het bemoeilijken van militair vervoer over de Straatweg. Deze bijeenkomst werd nog even verstoord, doordat een nabijgelegerde Duitse soldaat tot schrik van de aanwezigen een handgranaat in de kasteelgracht gooide om wat vis te vangen. De verzetsgroepen zouden bandenbommen leggen, kraaienpoten strooien of de weg blokkeren door er bomen over te laten vallen. De poging ten zuiden van

Nijenrode was gepland voor de nacht van 18 op 19 april 1945. De groep bestond uit Joop Bakker, Johan Dolman, Michiel van Muiswinkel, Teus Verduin en Auke Folkerts Fzn. Ze waren die avond vóór acht uur op de fiets naar de boerderij van Freek Folkerts op Oudaen gegaan, waar de BS een ondergrondse schuilplaats in het akkerland had gebouwd. Omstreeks 22.00 uur verlieten zij hun schuilplaats en voeren met een roeiboot de Vecht over naar het terrein van de boerderij Rijn en Vecht waar de familie J. Rijksen woonde. Ze strooiden hun kraaienpoten en glasscherven op de weg, maakten nog een praatje met de rietdekker Piet Letter, die daar aan de monding van de Haarrijn woonde en die avond op koeienwacht zat in een wees of prieeltje; een soort buurtpreventie tegen koeienroof. Ze zouden die avond geen bomen omzagen, maar bleven nog wel enige tijd verdekt opgesteld wachten op passerende voertuigen.

Plotseling stopte er net voorbij Nijenrode een uit de richting Breukelen komende Duitse legerauto die een lekke band had opgelopen. Enkele zwaar bewapende Duitsers stapten uit en ontdekten de glasscherven en kraaienpoten op de weg. Dolman en Van Muiswinkel, die op een hoek van de boerderij stonden, liepen door het donker achterwaarts in de richting van de Vecht, waarbij Van Muiswinkel ruggelings in een broeibakraam viel. Dat maakte

zoveel lawaai, dat de Duitsers in het wilde weg begonnen te schieten. Dolman trok Van Muiswinkel overeind en samen bereikten ze de rivier, waar ze Auke Folkerts aantroffen. Ze lieten de roeiboort voor de achterblijvers liggen en namen een praam van Letter om over te varen. De Duitsers waagden zich niet te ver naast de weg en schoten op de boerderij. De luiken werden door tal van kogels doorboord. De familie Rijksen moest uit hun huis komen, maar mocht weer naar binnen gaan, toen de Duitsers begrepen dat zij niets met de sabotage van doen hadden.

De drie overgeevaren BS-ers brachten de nacht door in hun schuilplaats op Oudaen. Ze sliepen niet veel, want ze waren erg ongerust over Bakker en Verduin, die niet teruggekomen waren. Toen Dolman de volgende morgen over het Zandpad naar huis fietste, gebaarde Piet Woudenberg, die bij zijn ouders op Grigia woonde, dat alles in orde was. Dolman woonde toen in de Dannestraat tegenover timmerman Gerwig. Daar kwam Woudenberg hem vertellen, dat Bakker die nacht door de Vecht langs Nijenrode naar Grigia was gekomen en daar nog was. Hij had droge kleding gekregen en zou nu weer naar zijn huis op de Eendrachtlaan gaan. Dolman was blij dit te horen, maar ging met een bezwaard hart aan het werk, want van Teus Verduin had hij nog niets gehoord. Met zijn vader en andere bewoners van de Breukelerwaard was hij de noordelijke dijk van de Heycop aan het verhogen om het deel van deze polder waarvan zijn vader molenaar was, droog te kunnen houden.¹² Er viel een pak van zijn hart, toen hij Teus Verduin over de Straatweg voorbij zag fietsen. Teus was die nacht een weiland aan de westkant van de Straatweg ingevlucht en werd vanuit Nijenrode beschoten. Hij heeft toen dekking gezocht in een sloot, waardoor hij naar de Broekdijk is gewaad. Daar kende hij de familie Middelkoop, bij wie hij die nacht onderdak kreeg op de boerderij.

Johan Dolman en zijn vrouw gingen, om brandstof te besparen, bij zijn ouders in het molenaarshuis op de Straatweg wonen. Dat was tegenover de fabriek van Bronwasser (nu Groko), waar Duitse soldaten de daar opgeslagen militaire goederen bewaakten. Bij de bevrijding stonden die loodsen vol auto's en motorfietsen. Er kwamen toen Canadese bewakers, die de zolder van Dolman opeisten als wachtlokaal. Dat was niet prettig voor Dolman en zijn vrouw, die beneden in de bedstee sliepen, want het huis was erg gehorig. Toen de Canadezen na de aflossing van de wacht wat al teveel lawaai maakten,

heeft Dolman ze in rond Nederlands de huid volgescholden. De Canadezen hadden hem goed begrepen, want voortaan gingen ze op kousenvoeten de zoldertrap op en af.

Noten

- 1 G.A.W. Ter Pelkwijk, 1950. Utrecht in de eerste jaren van de bezetting. Uitgave Kemink en Zoon, Utrecht, 75 blz., in het bijzonder blz. 31. Ter Pelkwijk werd per 31 maart 1942 door de bezettingsautoriteiten ontslagen als burgemeester van Utrecht. In de tweede helft van de oorlog zat hij geruime tijd ondergedoken achter de Scheendijk in Breukelen-St. Pieters. Over hoe joodse overlevenden hun recht moesten halen na de oorlog, zie: Alfred van Cleef, 1997. De verdwenen pakhuizen van Samuel van Cleef. NRC-Handelsblad, 11.10.1997 en 18.10.1997.
- 2 Zie ook: W. den Hartog, 1994. De Sociëteit "de Breukelense Bad- en Zweminrichting" tussen 1900 en 1930, Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 9, nr. 3, blz. 143 - 150.
- 3 Gesprekken op 30 november en 15 december 1999 met Yde Hoornstra (geb. Breukelen-Nijenrode 28.11.1927), Rietland 6, Breukelen.
- 4 Zie Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 10 (1995), nr. 2, blz. 76.
- 5 Gesprek op 15 december 1999 met Jan Nicolaas van Schaik (geb. Breukelen-Nijenrode 18.12.1921), Gijsbrecht van Nijenrodestraat 6b, Breukelen.
- 6 Zie Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 10 (1995), nr. 2, blz. 85, 99 en 101.
- 7 Nieuw Archief Gemeente Breukelen-Nijenrode, inv. nr. 72: Notulen B en W, juli 1940 - juli 1941, oktober 1945 - 1948. De landverkenner bleven gebruik maken van de zolder der openbare lagere school, want op 13.11.1947 kregen B&W een verzoek van de Nederlandse Padvindende Afdeling Breukelen de beschikbaarstelling van de bovenverdieping der o.l.s. te verlengen in 1948.
- 8 Zie ook: R. Labeur, 1998. Het "Brooklyn adopts Breukelen project" van miss Marguerite Salomon, 1946 - 1952. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 13, nr. 3, blz. 121 - 132. In de derde alinea van onderen op blz. 122 van dit artikel staat een fout, want de heer Messcher is niet in Breukelen gebleven maar ondergedoken op de Veluwe (zie hiervoor Correcties en Aanvullingen op Themanummer Tweede Wereldoorlog in Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 10, nr. 4, blz. 231 en 232).
- 9 Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 10, nr. 2, blz. 81 en 82.
- 10 J.A. van den Berg, 1990. Breukelen in de Tweede Wereldoorlog, Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 5, nr. 2, blz. 41 - 48, in het bijzonder blz. 43 en 44.
- 11 Gesprek op 29 december 1999 met Johan (Joop) Dolman (geb. Breukelen-Nijenrode 22.10.1919), Schepersweg 112, Breukelen.
- 12 Zie Zie H.J. van Es, 1998. Enkele watermolenaars uit de omgeving van Breukelen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 13, nr. 2, blz. 89 - 104, in het bijzonder blz. 101.